

Please note! This is a self-archived version of the original article.

Huom! Tämä on rinnakkaistalenne.

To cite this Article / Käytä viittauksessa alkuperäistä lähdettä:

Laajasalo, T., Paavilainen, E., Järvilehto, V. & Keiski, P. (2020) Henkinen väkivalta ja laiminlyönti. Teoksessa Korpilahti, U., Kettunen, H., Nuotio, E., Nummi, V. M. & Lillsunde, P. (toim.) Väkivallaton lapsuus - Toimenpidesuunnitelma lapsiin kohdistuvan väkivallan ehkäisystä 2020-2025 osa II. Sosiaali- ja terveysministeriö, s. 188 - 195.

URL: <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/161899?show=full>

8.2 Henkinen väkivalta ja laiminlyönti

Kirjoittajat: Taina Laajasalo, THL, Eija Paavilainen, TUNI, Vasilisa Järvilehto, HUS ja Pia Keiski, TUNI

Henkinen väkivalta on laaja ilmiö, johon sisältyy sekä aktiivista lasta vahingoittavaa toimintaa että tahallista laiminlyöntiä tai toimimatta jättämistä (Glaser 2011).

Tutkimuskirjallisuudessa käytetään käsitteitä henkinen väkivalta, psyykkinen kaltoinkohtelu tai psyykkinen pahoinpitely. Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa emotionaalinen kaltoinkohtelu (emotional abuse) on vakiintunut yleisimmin käyttöön. Eri tieteenalojen ja ammattiryhmien välillä on yhä huomattavia eroja siinä, miten käsitteitä ja termejä käytetään ja mitä niillä ymmärretään.

Tässä toimenpidesuunnitelmassa käytetään käsitteitä henkinen väkivalta ja hoidon laiminlyönti. Näin halutaan muistuttaa siitä, että myös henkinen ja välittömiä jälkiä jättämätön väkivalta on osa väkivaltakäyttäytymistä, vaikka se usein jää muiden väkivallan muotojen varjoon. Yhdistyneitten Kansakuntien (YK) yleissopimus lapsen oikeuksista (19 artikla) velvoittaa sopimusvaltioita suojelemaan lasta kaikelta väkivallalta (UN 1989).

8.2.1 Määritelmä

Henkinen väkivalta määritellään muun muassa toistuvaksi toimintatavaksi tai yksittäiseksi vakavaksi tilanteeksi, jossa lapsesta huolta pitävä henkilö laiminlyö tämän tunne-elämän, hoivan ja huolenpidon tarpeet sekä viestittää lapselle tämän olevan arvoton, viallinen, ei rakastettava, ei haluttu tai uhattu (American Professional Society on the Abuse of Children 2017).

Eri lähteissä (Glaser 2011, LAPS 2015) henkisen väkivallan ja hoidon laiminlyönnin katsotaan sisältävän esimerkiksi seuraavia toimintatapoja:

- Pelottelu, terrorisointi ja uhkailu, torjuminen ja hylkääminen, eristäminen, piittaamattomuus ja jonkun muun suosiminen lapsen kustannuksella, epäjohdonmukainen ja julma rajoittaminen
- Tunteiden näyttämisen ja ilmaisemisen kieltäminen sekä henkiseen terveyteen, terveydenhuoltoon ja koulutukseen liittyvien tarpeiden laiminlyönti
- Nimittely, nöyryyttäminen, vähättely, pilkkaaminen ja lapsen tunteiden loukkaaminen
- Altistaminen vanhempien väliselle väkivallalle, perheväkivallan näkeminen (ks. tämän luvun kohta 8.4. Lapsi parisuhdeväkivallan todistajana)
- Aikuisten tai muiden lasten harjoittama kiusaaminen ja simputus, mukaan lukien tieto- ja viestintätekniikan välityksellä
- Lapsen yksilöllisyyden sekä vanhempien ja lasten välisten rajojen kunnioittamattomuus, kyvyttömyys erottaa ja tunnistaa lapsen todellisuus, mielenmaailma, ajatukset ja toiveet vanhemman omasta mielenmaailmasta, ajatuksista ja toiveista
- Kykenemättömyys tukea lapsen sosiaalista kehitystä iänmukaisesti. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi vanhemman liiallista suojelevuutta lasta kohtaan, lapsen eristämistä tämän luontaisesta sosiaalisesta ympäristöstä, sekä sosiaalisten taitojen ja muun oppimisen estämistä.

Henkisen väkivallan määritelmään sisältyy toimintaa ja käyttäytymistä (tai toiminnan puutetta), joka voi olla tahallista mutta myös tiedostamatonta tai tahatonta. Käyttäytymismallit ja toimintatavat muodostavat jatkumon, jonka toisessa päässä sijaitsee hyvä vanhemmuus, johon toisinaan saattaa sisältyä lapsen kannalta vahingollisia yksittäisiä tilanteita, jotka kuitenkin ovat vakavuusasteeltaan lieviä. Keskivaiheille sijoittuu erilaisia toimimattomia tai vahingollisia vanhemmuuden ja kasvatuksen käytäntöjä. Janan ääripäässä on voimakkaasti lapsen kasvua ja kehitystä vahingoittavia, henkiseksi väkivallaksi määriteltäviä tekoja. Tätä jatkumoajattelua havainnollistaa taulukko 9 (mukaillen Wolfe & Mclsaac 2011).

Tutkimustiedon lisääntyessä voidaan tunnistaa aiempaa laajempi kirjo henkisen väkivallan muotoja, jotka ovat lapselle erityisen haitallisia. Näistä keskeisimpiä ovat lapseen tai lapsen vanhempaan kohdistuva vaino (Nikupeteri, 2016), lapsen vieraannuttaminen toisesta vanhemmasta (Harman ym. 2018) ja lähisuhdeväkivallan näkeminen (Tsavoussis 2014, Holt ym. 2008).

8.2.2 Esiintyvyys

Henkinen väkivalta on todennäköisesti lapsiin kohdistuvan väkivallan muodoista yleisin (mm. Cecil ym. 2017, Fagerlund 2014). Sen esiintyvyyttä on kuitenkin vaikea arvioida, koska käsite määritellään hyvin eri tavoin eri tutkimuksissa. Esimerkiksi Munron ja kollegoiden (2011) tutkimuksessa todettiin, että laiminlyönnin esiintyvyys vaihtelee Australian 28 prosentista Norjan 88 prosenttiin. Vastaavasti henkisen väkivallan esiintyvyys vaihteli USA:n kuudesta prosentista Kanadan 43 prosenttiin.

Kouluterveyskyselyssä (2019) noin vajaa kolmannes (28%) perusopetuksen 8. ja 9.-luokkalaisista nuoresta ja lukiolaisesta kertoi kokeneensa vuoden aikana vanhempiensa taholta henkistä väkivaltaa, joka määriteltiin puhumattomuudeksi, haukkumiseksi, esineiden heittämiseksi tai lyömisellä tai piiskaamisella uhkaamiseksi. Alakoulun 4. ja 5.-luokkalaisista lapsista lähes joka viides (17%) lapsi oli kokenut vuoden aikana edellä mainittuja henkisen väkivallan muotoja. On kuitenkin huomioitava, että henkisen väkivallan kysymykseen myönteisesti vastanneiden kokemus väkivallasta vaihtelee vakavuusasteeltaan ja tiheydeltään. Lisäksi eri ikäryhmien vastaukset eivät ole suoraan verrannolliset keskenään, koska esimerkiksi kysymysmuotoilujen ymmärtäminen voi vaihdella ikäryhmittäin ja myös yksilötasolla. Väkivallalla uhkaaminen vanhempien käyttämänä henkisen väkivallan muotona näyttäisi hieman lisääntyneen 2010-luvulla (Hyvärinen 2017). Syynä voi olla vanhempien kurinpitoväkivallan käytön väheneminen tai ilmiön parempi tunnistaminen.

8.2.3 Tunnistaminen

Henkisen väkivallan luonne on sellaista, että sitä on muita väkivallan ja hoidon laiminlyönnin muotoja vaikeampi ottaa puheeksi, tunnistaa ja mitata (mm. Rees 2010). Asian selvittäminen viranomaistoimien kautta voi olla haasteellista, koska esimerkiksi lääkärin tutkimuksissa ei havaita fyysisiä merkkejä henkisestä väkivallasta. On myös viitteitä siitä, että henkisen väkivallan uhrien on itse myöhemminkään

vaikea tunnistaa joutuneensa väkivallan uhriksi (Goldsmith & Freyd 2005). Muun muassa Englannissa on kehitetty tunnistamisen ja puheeksioton tueksi malleja (FRAMEA), joiden käyttökelpoisuudesta ja vaikuttavuudesta ei ole toistaiseksi saatavilla tietoa (Glaser, 2011).

Perheen tilanteen selvitys sosiaali- ja terveydenhuollossa aloitetaan kokonaisvaltaisesta arviosta ja riskitekijöiden tarkastelusta. Tilanteessa otetaan huomioon sosiaaliset ja ympäristötekijät, huoltajaan liittyvät riskitekijät, huoltajan ja lapsen vuorovaikutus sekä lapsen toimintakykyyn liittyvät huolet. Lapselta voidaan saada tietoa vain tietyistä henkisen väkivallan osa-alueista, sillä hänen kykynsä ymmärtää ja kuvailla mahdollisesti kokemaansa henkistä väkivaltaa on rajallinen. Jos sosiaali- ja terveydenhuollossa herää huolta lapsen ja huoltajan välisestä vuorovaikutuksesta, nämä huolenaiheet tulee kuvailla selkeästi. On kiinnitettävä huomiota siihen, että huolta herättävän vuorovaikutuksen on oltava pidempikestoista tai toistuvaa, jotta sitä voidaan pitää viitteenä henkisestä väkivallasta ja kaltoinkohtelusta. (ks. myös luku 10.6.)

Puuttuminen alkaa myönteisen kasvatuksen vahvistamisesta, esimerkiksi tukemalla ryhmämuotoista vanhemmuutta. Myös määräaikaista terapeutista toimenpiteitä voidaan käyttää. Ne valitaan perheen tilanteesta tehdyn kokonaisarvion perusteella ja niitä voi toteuttaa perustasollakin. Moniammatillinen ja -alainen lähestymistapa on yleensä välttämätön silloin, kun huoli liittyy sosiaalisiin ja ympäristötekijöihin tai huoltajien riskitekijöihin. Jos näillä toimilla ei saada aikaiseksi riittävää muutosta perheen tilanteessa, on harkittava muita toimintatapoja. Kaikkein vakavimmissa tapauksissa on harkittava myös lapsen sijoittamista pois häntä vahingoittavasta ympäristöstä. (Glaser ym. 2011.)

Toisinaan on vaikea erottaa, milloin kyse on yksittäisistä epäsensitiivisistä vuorovaikutusta sisältävistä tilanteista, milloin taas heikoista ja toimimattomista vanhemmuustaidoista ja milloin varsinaisesta henkisestä väkivallasta (Glaser ym., 2011). Henkinen väkivalta voidaan erottaa muutoin toimimattomista kasvatuskäytännöistä ja heikosta vanhemmuudesta toiminnan säännöllisyyden, vakavuuden ja lapsen näkökulmasta koetun suuremman mahdollisen haitan perusteella (Wolfe & McIsaac 2011, Taulukko 9).

Taulukko 9. Toimivat kasvatuskäytännöt, häiriintynyt tilanne ja henkinen väkivalta vertailu. Mukailten Wolfe & Mclsaac, 2011.

	Myönteiset muodot	Toimimattomat ja häiriintyneet muodot	Henkistä väkivaltaa sisältävät muodot
Virikkeet ja tunneilmaisu	<ul style="list-style-type: none"> Tarjoaa monenlaisia aistivirikkeitä ja myönteisiä tunnekokemuksia Ilmaisee iloa lapsen yrittämisestä ja onnistumisesta. 	<ul style="list-style-type: none"> Jäykkiä ja joustamattomia tunnereaktioita lasta kohtaan Vaikuttaa välinpitämättömältä lapsen kehityksellisiä ja psykologisia tarpeita kohtaan. 	<ul style="list-style-type: none"> Ilmaisee lasta kohtaan ehdollista rakkautta ja ristiriitaisia tunteita Ei osoita juuri lainkaan sensitiivisyyttä lapsen tarpeille.
Vuorovaikutus	<ul style="list-style-type: none"> Kykenee vuorovaikutukseen lapsen kanssa tavalla, joka tukee lapsen kehitystä Ystävällinen, myönteinen vuorovaikutus, joka rohkaisee lasta ympäristön itsenäiseen tutkimiseen. 	<ul style="list-style-type: none"> Usein epäsensitiivinen lapsen tarpeille; epäystävällinen Lapsen itsenäistymiskehityksen ja vanhemman tukeutumisen välillä vallitsee huono tasapaino. 	<ul style="list-style-type: none"> Torjuu lapsen tunnetasolla tai fyysisesti Käyttää lapsen asemaa ja tarvitsevuutta hyväkseen pakottamalla, uhkailemalla tai lahjomalla lasta.
Johdonmukaisuus ja ennustettavuus	<ul style="list-style-type: none"> Osoittaa johdonmukaisuutta ja ennustettavuutta, jolloin lapsen ja vanhemman suhde voi vahvistua ja säilyä hyvänä. 	<ul style="list-style-type: none"> Usein ennustamaton vaste lapsen käyttökseen, joskus tunteenpurkausten saattamana. 	<ul style="list-style-type: none"> Ennakoimattomia ja vahvojen tunteenpurkauksien saattamia vasteita lasta kohtaan.
Säännöt ja rajat	<ul style="list-style-type: none"> Ikätason huomioivia ja asianmukaisia sääntöjä turvallisuuteen ja terveyteen liittyen. 	<ul style="list-style-type: none"> Epäselviä tai epäjohdonmukaisia sääntöjä turvallisuuteen ja terveyteen liittyen. 	<ul style="list-style-type: none"> Satunnaisia tai oikukaita sääntöjä lasta kohtaan Lasta riistetään vanhemman omien tarkoitusten edistämiseksi.
Kurinpäälliset käytännöt	<ul style="list-style-type: none"> Nuhtelee ja keskeyttää ajoittain lapsen ei-toivottua toimintaa Opettaa lasten mieluummin käyttäytymiseen vaikuttavien menetelmien kautta kuin psykologista kontrollia käyttäen. 	<ul style="list-style-type: none"> Käytössä säännöllisesti lasta pakottavia keinoja, ja lapsen pystyvyyden kokemusta ei tueta Käyttää psykologisia keinoja, jotka hermostuttavat tai hämmentävät lasta. 	<ul style="list-style-type: none"> Julmia tai ankaria kurituskeinoja, jotka pelottavat lasta Kurinpäälliset keinot ainakin ajoittain yleisistä käytännöistä poikkeavia.
Tunnetason ulosanti ja sävy	<ul style="list-style-type: none"> Ilmaisee tunteita jämäkästi ja selkeästi, muttei pelottavasti. 	<ul style="list-style-type: none"> Kielellistä ja ei-kielellistä painostusta, usein epärealististen odotusten saavuttamiseksi. 	<ul style="list-style-type: none"> Pelottava, uhkaava, alentava ja loukkaava.

Epävarmoissa ja huolta herättävissä tilanteissa lapsi- ja perhepalveluissa tulisi erilaisia huolenaiheita käsitellä yhdessä asiakkaan kanssa, ja samalla huomioida muun muassa lapsen ikä, kehitystaso ja konteksti. Vasta kerätyn ja havainnoidun tiedon perusteella voidaan tehdä arvio vanhemman toiminnan vaikutuksesta lapseen. Olisi tärkeää, että ammattilainen kysyy ja arvioi vanhemman motiivit vahingollisen tai toimimattoman toiminnan taustalla sekä arvioi sitä, onko vanhemmalla kykyä itse arvioida omaa toimintaansa lapsen näkökulmasta.

Vanhemman/huoltajan kanssa tulee myös keskustella vaihtoehtoisista tavoista hoitaa haastavat tilanteet ja arvioida vanhemman halukkuutta muuttaa omia lasta vahingoittavia toimintatapojaan. Jotta tilanteesta luotaisiin luotettava kokonaiskuva, on hyvä kerätä tietoja lapsesta myös muilta perheen kanssa toimivilta ammattilaisilta (esim. koulu, varhaiskasvatus, sosiaalitoimi). Näin saadaan tietoa huolta aiheuttavasta tilanteesta ja toiminnan laajuudesta ja vaikutuksista (NICE 2009). (ks. myös luvut 2 ja 6.)

Tilanteiden monimuotoisuutta voi havainnollistaa esimerkin avulla. Niin sanotun jäähytuolin käyttö kasvatuksessa täyttää henkisen väkivallan tunnusmerkit, mikäli siihen liittyy lapsen eristämistä, nöyryyttämistä ja häpäisemistä. Sen sijaan tarkoin harkiten käytettynä niin kutsuttu aikalisä on osa Suomessakin käytössä olevia näyttöön pohjautuvia perheinterventioita. Aikalisän avulla lapsi saattaa oppia ajan myötä paremmin hallitsemaan tunteitaan (ks. myös American Psychological Association 2015).

8.2.4 Seuraukset

Henkinen väkivalta ja laiminlyönti ovat laajoja ja vaihtelevia ilmiöitä, joiden määrittely myös vaihtelee. Ne esiintyvät usein samanaikaisesti muiden väkivallan muotojen kanssa (esim. Cecil ym. 2017), ja siksi niiden seurausten tutkiminen on haastavaa. Esimerkiksi kohortti- ja muista pitkittäistutkimuksista on kertynyt näyttöä, että henkinen väkivalta ja hoidon laiminlyönti ja kaltoinkohtelu haittaavat lapsen sosio-emotionaalista ja kognitiivista kehitystä niin, että vaikutus näkyy pitkälle lapsuuteen, nuoruuteen ja aikuisuuteen.

Meta-analyysi- ja katsaustasoinen tutkimusnäyttö osoittaa henkisen väkivallan ja laiminlyönnin lisäävän muun muassa lapsen ja nuoren mielenterveyshäiriöiden, huumausaineiden käytön, itsemurhayritysten ja seksuaalisen riskikäyttäytymisen

riskiä (Norman 2012, Naughton ym. 2013). Muiden kaltoinkohtelun muotojen ta-
voim henkisen väkivallan seuraukset ovat nähtävissä poikkeavuuksina myös aivoku-
vantamistutkimuksissa (esim. Teicher & Samson 2016).

Lisäksi on viitteitä siitä, että lapsuudessa koettu henkinen väkivalta saattaa ennus-
taa lasten erilaista psyykkistä pahoinvointia jopa vahvemmin kuin seksuaalinen
väkivalta tai fyysinen pahoinpitely (esim. Cecil ym. 2017). Seuraukset ovat ylisuku-
polviset. Lapsuudessa koettu henkinen väkivalta lisää riskiä epäsensitiiviseen van-
hemmuuteen ja omaan lapseen kohdistuvaan väkivaltaan ja hoidon laiminlyöntiin
(Hughes & Cossar 2016, Keiski 2018). Yksilöllinen resilienssi ja muut suojaavat tekijät
vaikuttavat seurausten ilmenemiseen.

8.2.5 Ehkäisykeinot

On olemassa jo melko runsaasti tutkimusnäyttöä siitä, että vanhemmuuden tuella
voidaan vähentää erityisesti lapseen kohdistuvan fyysisen väkivallan riskiä (esim.
Chen & Chan 2016). Toistaiseksi ei ole saatavilla tutkimusnäyttöä toimenpiteistä,
joissa olisi mitattu nimenomaan henkisen väkivallan ja hoidon laiminlyönnin lop-
pumista. Keiskin (2018) tutkimuksen mukaan äideille suunnattu ryhmäpsykodynaa-
minen interventio tukee etenkin henkistä väkivaltaa käyttävien naisten itsetunte-
muksen kehittymistä (ennen–jälkeen-mittaukset, n = 128). Tämä voi edistää naisten
väkivallattomien ratkaisukeinojen omaksumista ja käyttöä ristiriitatilanteissa (Keiski
2018). Fyysisen ja henkisen väkivallan käytön taustalla vaikuttavat samat riskiteki-
jät, kuten köyhyys ja vanhempien päihdeongelmat, ja ne esiintyvät usein saman-
aikaisesti (Black, Slep & Heyman 2001, Schumacher ym. 2001). Voidaan siis pitää
todennäköisenä, että samoilla toimenpiteillä ja toimintamalleilla voidaan vaikuttaa
useampiin lapsiin kohdistuvan väkivallan ja hoidon laiminlyönnin muotoihin.

Universaalin, kaikille tarjolla olevan tuen vaikuttavuudesta on saatu Yhdysvalloissa
tutkimusnäyttöä. Vanhemmuustaitojen (mm. positiivinen huomio, lämpö) laaja-alai-
nen tukeminen sekä vanhemmuuteen liittyvän tiedon jakaminen koko väestölle
(mm. median ja eri palveluiden työntekijöiden kautta) johti siihen, että lapsen sijoit-
ukset kodin ulkopuolelle ja väkivalta- sekä hoidon laiminlyöntitapaukset vähenivät
(Prinz ym. 2009).

Kotikäynnit vauvaperheisiin todennäköisesti vähentäisivät lapsen kokeman hen-
kisen väkivallan riskiä perheissä, joissa on runsaasti psykososiaalisia riskitekijöitä.

USA:ssa riskiperheiden kotikäynteihin perustuvassa ohjelmassa jaettiin äideille tietoa muun muassa lapsen kehityksestä, kasvatuksesta, vuorovaikutuksesta ja terveydelle suotuisasta toiminnasta, kuten päihteiden käytön vähentämisestä. Kotikäyntien havaittiin pitkäaikaisseurannassa vähentävän lapseen kohdistuvan väkivallan ja hoidon laiminlyönnin riskiä. Lapsen ja vanhemman välinen vuorovaikutus sekä lapsen kognitiivinen ja sosioemotionaalinen kehitys kulkivat interventioryhmässä suotuisampaan suuntaan (Olds ym. 1997, Olds ym. 1998, Olds ym. 2004, Olds ym. 2007).

Suomen neuvolapalveluissa on pitkä kotikäyntien perinne, jota kannattaa vahvistaa ja kehittää. Lisäksi neuvolan määräraikaisissa terveystarkastuksissa keskustellaan säädösten (VNA 338/2011) mukaisesti kaikkien vanhempien kanssa lapsen ikätason mukaisesti kannustavasta kasvatuksesta ja koko perheen tunneilmapiiiristä ja turvallisuudesta. Tukena käytetään muun muassa järjestöjen kehittämiä materiaaleja.

Kognitiivis-behavioraalisiin periaatteisiin perustuvilla vanhemmuusryhmillä voidaan tutkimusnäytön mukaan vaikuttaa vihanhallintaongelmista kärsivien vanhempien vanhemmuustaitoihin ja kykyyn säädellä omia tunteitaan (mm. Sanders ym. 2004). Ihmeelliset vuodet -vanhempainryhmän toimintamallista on saatu tutkimusnäyttöä lastaan väkivaltaisesti kohtelevan vanhemman toimintatapojen muutoksesta myönteisemmäksi (Letarte ym. 2010).

Henkistä väkivaltaa voidaan ehkäistä ja vähentää tukemalla vanhempia eri tavoin. Voidaan lisätä myönteisen vuorovaikutuksen, johdonmukaisuuden ja arjen kasvatustilanteiden ennakoitavuutta, vahvistaa mentalisaatiokykyä (kyky pohtia omaa ja toisen näkökulmaa ja kokemusta) sekä vanhempien tunnesäätelykykyä, lisätä ymmärrystä henkisen väkivallan haitoista ja auttaa vanhempaa ymmärtämään omaa elämänhistoriaansa ja sen vaikutusta vanhemmuuteen. Lisätutkimusta vaikuttavista henkisen väkivallan ja hoidon laiminlyönnin ehkäisyn muodoista kuitenkin tarvitaan.